Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

TURISTIK KLASTERLARNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY KONSEPTUAL ASOSLARI

Abriyev Zoirjon Sobirjonovich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Turizm va mehmonxona biznesi kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20001489

Annotatsiya: Mazkur maqolada turistik klasterlarni rivojlantirishning ilmiy-konseptual asoslari, ularning shakllanish mexanizmlari hamda hududiy iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda klaster yondashuvining nazariy ildizlari, institutsional omillar, raqobat muhiti, barqaror rivojlanish tamoyillari hamda inson resurslari salohiyati kabi muhim jihatlar yoritilgan. Shuningdek, turistik klasterlarning zamonaviy iqtisodiy sharoitda innovatsion va raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi masalalari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: klaster, hududiy rivojlanish, turizm iqtisodiyoti, barqaror rivojlanish, innovatsiya, raqamli texnologiya, institutsional muhit, raqobat, turizm investitsiya.

Kirish

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, xalqaro integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi hamda xizmat ko‘rsatish sohasining kengayib borishi turizm sohasini eng istiqbolli va tez o‘sayotgan tarmoqlardan biriga aylantirdi. Ayniqsa, turizm nafaqat iqtisodiy daromad manbai, balki hududlarning ijtimoiy, madaniy va infratuzilmaviy rivojlanishiga kuchli turtki beruvchi omil sifatida ham e’tirof etilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, turizmni samarali tashkil etish va boshqarishning zamonaviy shakllaridan biri sifatida turistik klasterlarni rivojlantirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Turistik klasterlar hududiy jihatdan bir-biriga yaqin joylashgan, o‘zaro iqtisodiy, tashkiliy va funksional bog‘liqlikka ega bo‘lgan turizm subyektlari, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar hamda infratuzilma elementlarining integratsiyalashgan tizimi sifatida shakllanadi. Bunday yondashuv nafaqat xizmatlar sifatini oshirishga, balki resurslardan samarali foydalanish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va hududning investitsion jozibadorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Ilmiy konseptual jihatdan turistik klasterlarni rivojlantirish masalasi iqtisodiyot nazariyasi, mintaqaviy rivojlanish konsepsiyalari hamda innovatsion boshqaruv yondashuvlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Klaster yondashuvi doirasida turizm subyektlari o‘rtasidagi hamkorlik, bilim va tajriba almashinuvi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda raqamli transformatsiya jarayonlari muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, ushbu jarayonlarni ilmiy asosda o‘rganish va tizimli yondashuvni ishlab chiqish turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Asosiy Qism

Turistik klasterlar iqtisodiy va hududiy rivojlanish nazariyalarining integratsiyasi asosida shakllangan zamonaviy konsepsiya bo‘lib, ular bir hudud doirasida turizm faoliyatini amalga oshiruvchi subyektlarning o‘zaro bog‘langan tizimini ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda klaster yondashuvi birinchi bo‘lib sanoat sohasida shakllangan bo‘lsa-da, keyinchalik u xizmatlar sohasi, xususan turizmga ham keng tatbiq etila boshlandi. Turistik klasterlarning asosiy mohiyati shundan iboratki, unda mehmonxona xo‘jaligi, transport xizmatlari, ovqatlanish maskanlari, sayyohlik agentliklari, madaniy va tarixiy obyektlar hamda boshqa infratuzilma elementlari yagona tizim sifatida birlashadi. Bu esa xizmatlar zanjirining uzluksizligini ta’minlab, sayyohlar uchun kompleks va sifatli mahsulot yaratish imkonini beradi. Nazariy jihatdan klaster yondashuvi A. Marshallning “sanoat aglomeratsiyasi” g‘oyalari, M. Porterning raqobatbardoshlik nazariyasi hamda hududiy iqtisodiyot konsepsiyalari bilan chambarchas

bog‘liqdir. Aynan Porter klasterlarni raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida ko‘rsatib, ularning innovatsion rivojlanishdagi rolini alohida ta’kidlagan.

Turistik klasterlarning shakllanishi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayon bo‘lib, u bir nechta bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, hududning tabiiy-geografik, tarixiy-madaniy va infratuzilmaviy salohiyati tahlil qilinadi. Ushbu resurslar klasterning asosiy poydevorini tashkil etadi. Keyingi bosqichda turizm subyektlari o‘rtasida institutsional va iqtisodiy hamkorlik shakllantiriladi. Bu jarayonda davlat boshqaruvi organlari, xususiy sektor va mahalliy hamjamiyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar muhim rol o‘ynaydi. Chunki klaster tizimi faqatgina bozor mexanizmlari asosida emas, balki samarali boshqaruv va koordinatsiya asosida ham rivojlanadi. Shuningdek, klasterning samarali ishlashi uchun transport-logistika tizimi, raqamli platformalar, marketing strategiyalari va investitsion muhit muhim omillar sifatida xizmat qiladi. Ushbu elementlarning uyg‘unligi klasterning barqarorligini ta’minlaydi.

Turistik klasterlar hudud iqtisodiyotiga bevosita va bilvosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, ular yangi ish o‘rinlari yaratish orqali bandlik darajasini oshiradi. Ikkinchidan, mahalliy xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishiga turtki beradi hamda kichik va o‘rta biznes subyektlarining faolligini kuchaytiradi.

Ijtimoiy jihatdan esa turistik klasterlar aholi turmush darajasini yaxshilash, madaniy merosni saqlash va targ‘ib qilish hamda hududning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mahalliy aholining turizm jarayonlariga jalb etilishi ularning daromad manbalarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi.

Ekologik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan klasterlar tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi. Bu esa barqaror rivojlanish tamoyillariga mos keluvchi turizm modelini shakllantirishga yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda turistik klasterlarni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar muhim o‘rin egallaydi. Raqamli platformalar, onlayn bron qilish tizimlari, virtual sayohatlar va elektron marketing vositalari klaster faoliyatining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, “aqlli turizm” konsepsiyasi doirasida sun’iy intellekt, big data va mobil ilovalardan foydalanish sayyohlar oqimini boshqarish, xizmatlar sifatini oshirish va mijozlar ehtiyojini aniqlash imkonini beradi. Bu esa klasterning global raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Innovatsiyalar nafaqat texnologik, balki boshqaruv va tashkiliy jarayonlarda ham muhimdir. Klaster ishtirokchilari o‘rtasida ochiq hamkorlik, bilim almashinuvi va qo‘shma loyihalarni amalga oshirish innovatsion muhitni shakllantiradi.

Turistik klasterlarni rivojlantirishda ilmiy konseptual yondashuvlar muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ular klasterning shakllanishi, rivojlanishi va samaradorligini baholash uchun nazariy asos yaratadi. Bunday yondashuvlar hududiy iqtisodiyot, tizimli tahlil, innovatsion menejment va barqaror rivojlanish nazariyalarini o‘z ichiga oladi. Ilmiy asoslangan strategiyalar klasterni tasodifiy rivojlanishdan maqsadli va boshqariladigan tizimga aylantiradi. Natijada, turistik klasterlar nafaqat iqtisodiy o‘sish vositasi, balki hududning kompleks rivojlanishini ta’minlovchi strategik instrument sifatida namoyon bo‘ladi.

Turistik klasterlarning barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan institutsional muhitning sifatiga bog‘liq. Bu yerda davlat siyosati, huquqiy baza va boshqaruv mexanizmlari muhim o‘rin egallaydi. Xususan, turizm sohasini qo‘llab-quvvatlovchi normativ-huquqiy hujjatlar klaster ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi hamda ularning hamkorlikdagi faoliyatini muvofiqlashtiradi. Davlatning roli faqat nazorat bilan cheklanib qolmay, balki rag‘batlantiruvchi va yo‘naltiruvchi funksiyani ham bajaradi. Soliq imtiyozlari, investitsion kafolatlar va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish kabi mexanizmlar klasterlarning shakllanishini tezlashtiradi. Shu bilan birga, hududiy boshqaruv organlarining tashabbuskorligi ham klaster rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Institutsional yondashuv doirasida davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modeli alohida ahamiyatga ega. Ushbu model

orqali yirik turizm loyihalarini amalga oshirish, yangi xizmat turlarini joriy etish va infratuzilmani modernizatsiya qilish imkoniyati kengayadi.

Turistik klasterlar ichki va tashqi raqobat muhitini shakllantirish orqali samaradorlikni oshiradi. Klaster ichidagi subyektlar o‘zaro raqobatlashgan holda xizmat sifatini yaxshilashga intiladi, shu bilan birga hamkorlik orqali umumiy foyda olishga erishadi. Bu “raqobat va hamkorlik” (co-opetition) modeli sifatida ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganiladi. Raqobat muhitining shakllanishi innovatsion faoliyatni kuchaytiradi. Mehmonxona xizmatlari, ekskursiya dasturlari va gastronomik takliflar doimiy ravishda yangilanib boradi. Natijada klaster hududining turistik jozibadorligi oshadi va xalqaro bozorda uning o‘rni mustahkamlanadi. Samaradorlikni baholashda esa iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda sifat indikatorlari ham muhimdir. Masalan, sayyohlar qoniqish darajasi, xizmatlar xilma-xilligi, mavsumiy barqarorlik va qayta tashriflar ulushi klasterning real natijadorligini ifodalaydi.

Turistik klasterlarni rivojlantirishda barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilish muhim strategik yo‘nalish hisoblanadi. Bu yondashuv iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanat o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlashga qaratilgan. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, ekologik toza transport tizimlarini joriy etish va yashil infratuzilmani rivojlantirish klaster faoliyatining ekologik barqarorligini ta’minlaydi. Ayniqsa, ekologik turizm yo‘nalishlari klasterlarning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, mahalliy aholi ishtirokini kengaytirish ham barqarorlikning muhim omillaridan biridir. Aholining turizm faoliyatiga jalb etilishi ularning ekologik ongini oshiradi va tabiiy muhitga nisbatan mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi.

Turistik klasterlarning muvaffaqiyati bevosita inson resurslari sifatiga bog‘liq. Malakali kadrlar tayyorlash, ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirish va doimiy qayta tayyorlash tizimi klaster rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Ta’lim muassasalari, kasb-hunar markazlari va turizm sohasidagi amaliy tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlik kadrlar tayyorlash sifatini oshiradi. Amaliyotga yo‘naltirilgan o‘quv dasturlari va dual ta’lim tizimi bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, xizmat ko‘rsatish madaniyati, kommunikativ ko‘nikmalar va xorijiy tillarni bilish darajasi ham klaster ishtirokchilarining raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

Turistik klasterlar hududiy rivojlanish strategiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Ular hudud iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, investitsiyalarni jalb etish va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Klasterlar asosida shakllangan turizm tizimi hududning ichki imkoniyatlarini to‘liq ishga solish imkonini beradi. Bu esa iqtisodiy markazlashuvni kamaytirib, hududlararo teng rivojlanishni ta’minlashga yordam beradi. Shuningdek, turistik klasterlar hudud brendini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Har bir hudud o‘zining noyob turistik mahsuloti orqali xalqaro maydonda tanilishi mumkin bo‘ladi.

XULOSA

Turistik klasterlarni rivojlantirish bugungi kunda hududiy iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, xizmatlar sohasini modernizatsiya qilish hamda turizm salohiyatidan samarali foydalanishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘rganilgan ilmiy-konseptual asoslar shuni ko‘rsatadiki, klaster yondashuvi turizm sohasini alohida subyektlar majmui emas, balki o‘zaro integratsiyalashgan, yagona maqsadga yo‘naltirilgan tizim sifatida rivojlantirish imkonini beradi. Tahlillar natijasida ma’lum bo‘ldiki, turistik klasterlarning samarali faoliyati nafaqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarning yaxshilanishiga, balki hududlarning ijtimoiy barqarorligi, aholi bandligi va madaniy merosning saqlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, institutsional qo‘llab-quvvatlash, raqobat muhitining shakllanishi hamda inson resurslarining malakasi klaster tizimining barqaror rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar va innovatsion boshqaruv yondashuvlarining joriy etilishi turistik klasterlarning global turizm bozorida raqobatbardoshligini oshiradi. Barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan ekologik muvozanat esa uzoq muddatli istiqbolda klasterlarning samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Umuman olganda, turistik klasterlarni rivojlantirishning ilmiy-konseptual asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq

etish hududlarning kompleks rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim strategik yo‘nalish bo‘lib, bu jarayon milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga ham sezilarli hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. E. Raqobat ustunligi: Sanoat va raqobatchilarni tahlil qilish. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2019. – 412 b.
2. Marshall A. Iqtisodiyot tamoyillari. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018. – 368 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari va farmonlari. – Toshkent, 2017–2025 yillar.
4. Xodjayev A. Turizm iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020. – 284 b.
5. Islomov B., Raximov Sh. Hududiy iqtisodiyot va rivojlanish strategiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021. – 310 b.
6. Karimov N. O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishning ilmiy asoslari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022. – 256 b.
7. G‘ulomov S. Innovatsion iqtisodiyot. – Toshkent: Fan, 2019. – 340 b.